

Marcin Turczyn*

SZADEK NA TLE PODZIAŁÓW ADMINISTRACYJNYCH POLSKI

Od stycznia 1999 roku miasto i gmina Szadek leży w województwie łódzkim w powiecie zduńskowolskim. Dzisiejsza powierzchnia gminy wynosi 152 km² i liczy ona 7,7 tys. mieszkańców. Jest to gmina nieduża typowo rolnicza, jedynym miastem w gminie jest Szadek, zajmujący powierzchnię 1799 ha, zamieszkały przez około 2200 tys. mieszkańców (2000 r.).

Miasto to należące obecnie do najmniejszych miast województwa łódzkiego ma długą i bardzo ciekawą historię. Może być również przykładem wśród wielu miast środkowopolskich, które w wyniku różnych przemian politycznych, gospodarczych i społecznych; z intensywnie rozwijających się lokalnych ośrodków stało się miastem pozbawionym większych perspektyw, stopniowo podupadającym i wyludniającym się. Miejsce Szadku na mapie administracyjnej Polski jest doskonałym obrazem jego znaczenia w różnych okresach historycznych, jednak występuje tu także sprzężenie zwrotne, ponieważ zmiany administracyjne powodowały wzmocnienie lub osłabienie roli miasta. Na przestrzeni dziejów jego ranga oraz położenie administracyjne ulegały wielokrotnym zmianom, którym warto przyjrzeć się dokładniej.

Początki miasta na tle pierwszych podziałów Polski (X-XIII wiek)

Pierwszy zapis o Szadku, który przetrwał do dziś pochodzi z 1295 roku, ale wiadomo, że istniała tam wcześniejsza osada. Początek dało mu osiedle powstałe w wieku XI nad istniejącym tu niegdyś jeziorem, na skrzyżowaniu kilku ważnych średniowiecznych szlaków: z Łęczycy do Sieradza oraz z Piotrkowa do Uniejowa. Prawdopodobnie było ono własnością

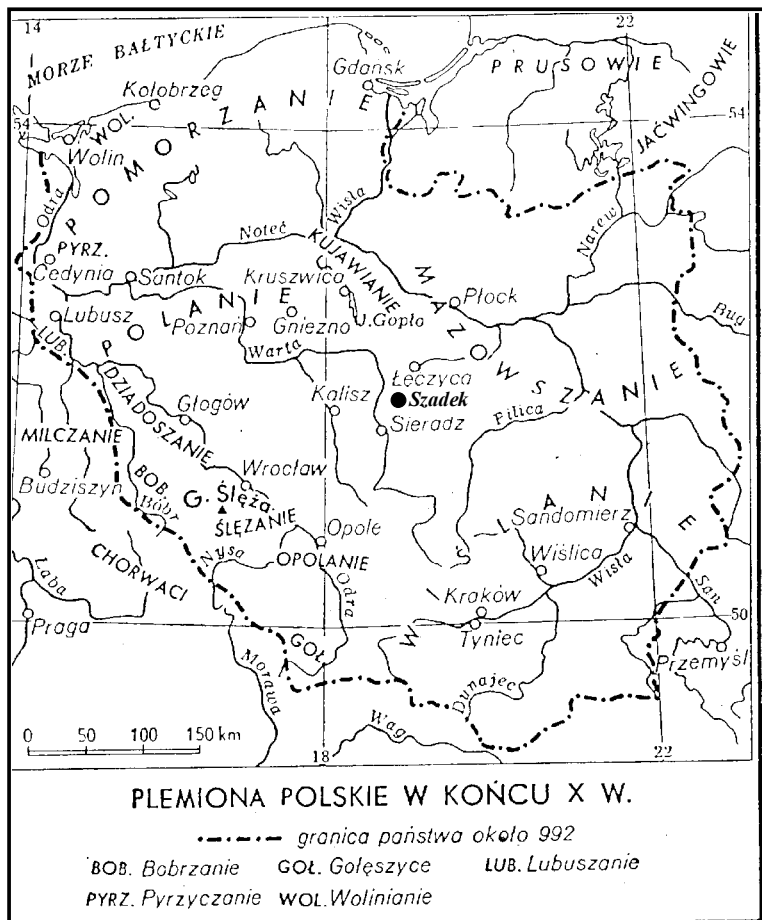
* Marcin Turczyn jest asystentem w Zakładzie Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej Uniwersytetu Łódzkiego.

dóbr monarszych. Szadek dość szybko zaczął pełnić ważne funkcje administracyjne, sądownicze i handlowe będąc równocześnie siedzibą lokalnych władz oraz miejscem zwoływania sądów i targów. Pierwszy dokument lokacyjny zginął, jednak przyjmuje się, że prawa miejskie miał już w XIII wieku (na prawie polskim), potwierdzonych kolejną lokacją (na prawie niemieckim) przez Władysława Jagiełłę w 1401 roku. Obok Szadku istniała już w tym okresie wieś, zwana Wielką. Pod koniec XIV wieku został lokowany kolejny element zespołu osadniczego - wieś Szadkowice. Miasto należy, zatem do najstarszych ośrodków miejskich w obecnym województwie łódzkim.

Ziemia Szadkowska jeszcze przed okresem powstania państwa polskiego i uformowania się granic znajdowała się na terytorium plemienia zamieszkującego górną Wartę, którego główny gród znajdował się w Sieradzu. W trakcie jednoczenia ziem plemiennych i kształtowania się granic państwa polskiego, ludność zamieszkująca te tereny należy zaliczyć do szeroko rozumianych plemion Wielkopolskich, którym przewodzili Polanie. Jednak były to obszary znajdujące się na strefie przygranicznej pomiędzy ziemiami plemion mazowieckich, wiślańskich a wielkopolskich oraz (w ramach samych plemion wielkopolskich) pomiędzy plemieniem Łęczyczan a Sieradzan. Obok dużych jednostek terytorialnych, jakimi były państwa plemienne (późniejsze księstwa) istniały również mniejsze jednostki, zwane opolami. Centrum ich stanowił ufortyfikowany gród oraz pełniły one głównie funkcje obronne. Bardzo możliwe, że Szadek mógł być opolem, w związku z tym pełnił taką funkcję dla okolicznych ziem. Kilka opoli składało się na tzw. kompleksy grodowe, z których później ukształtowały się kasztelanie. Należy jednak pamiętać, że ówczesne granice miały charakter strefowy. Początkowo miasto i jego otoczenie należało do kasztelani sieradzkiej, zaś pod względem administracji kościelnej do archidiakonatu uniejowskiego, należącego do diecezji gnieźnieńskiej.

Szadek, ze względu na niewielką odległość, przez większość swej historii administracyjnie i nie tylko powiązany był z Sieradzem. Po podziale dzielnicowym w 1138 roku Ziemia Sieradzka wraz z osadą Szadek weszła w skład ziem będących

oprawą dla wdowy ks. Salomei, później włączonych do dzielnicy senioralnej.

Rys. 1 Szadek na tle plemion polskich

Źródło: S. Arnold (1971 r.)

Szadek – miasto powiatowe w województwie sieradzkim (XIV-XVIII wiek)

Zjednoczenie państwa pod rządami Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego zaowocowało utworzeniem nowych jednostek administracyjnych: w miejsce dotychczasowych księstw

i ziem, zaczęły powstawać województwa i nieco później powiaty (mające początkowo funkcje sądownicze), jako jednostki niższego szczebla. Wówczas Szadek znalazł się w granicach województwa sieradzkiego. Pod koniec XIV wieku powstał powiat szadkowski (jeden z czterech w ówczesnym województwie), w którym znajdowały się między innymi miasta: Łask, Pabianice, Zduńska Wola, Uniejów. Utworzenie tego powiatu miało duże znaczenie dla tych ziem, podkreślono w ten sposób rangę miasta. Jego południowa część granic przebiegała aż w okolicach Zelowa, zaś północne bieły wzdłuż rzek Ner i Warta. Pod względem kościelnym powiat podzielony był na 33 parafie.

Od XVI wieku miasto stało się głównym miejscem życia sejmikowego województwa sieradzkiego. Szadek już od 1362 r. zaczął pełnić funkcje sądownicze, miały tu miejsce sądy wiecowe oraz ziemskie Ziemi Sieradzkiej. Miasto bardzo dużo zawdzięcza panującym wówczas Jagiellonom, nadali mu oni wiele przywilejów umożliwiających jego wzrost. Dzięki nim nastąpił znaczny rozwój rzemiosła i handlu. Największy rozkwit miasto osiągnęło w XV i XVI wieku, będąc jednym z ważniejszych na terenach środkowej Polski, pomimo kilku dużych, niszczących je pożarów i epidemii. Jednak barierą w jego rozwoju była bliskość stolicy wojewódzkiej – Sieradza. Wówczas zabrakło czynnika umożliwiającego dalsze powiększanie się Szadku i ewentualne przejście wielu wpływów i funkcji od Sieradza.

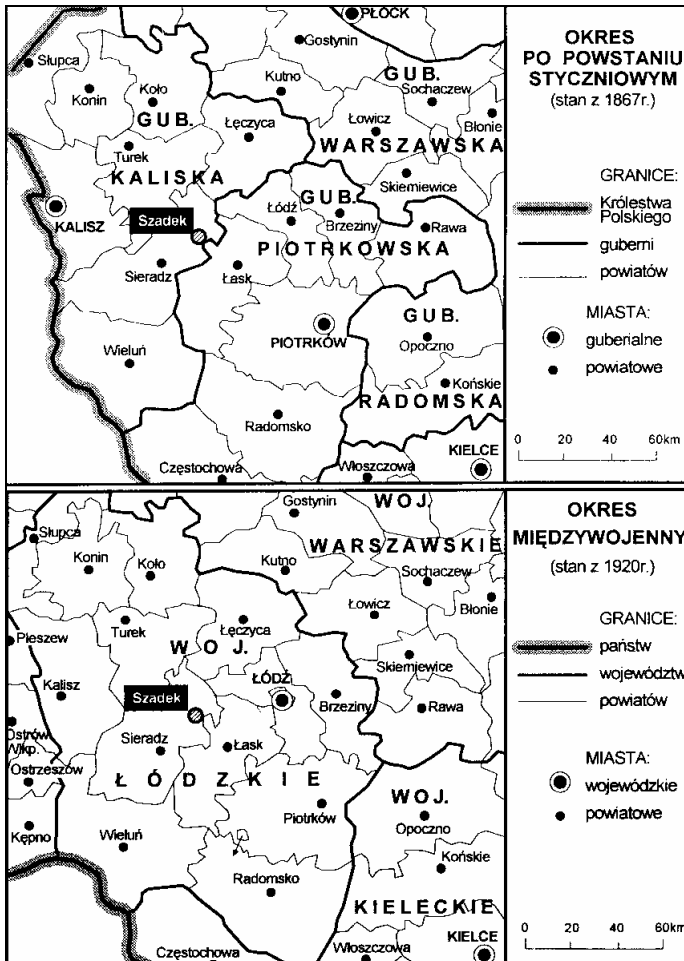
W kolejnych dwóch wiekach zaznaczyła się stagnacja i powolny upadek znaczenia miasta, głównymi przyczynami były liczne wojny i klęski żywiołowe. Zaczęło ono zmieniać swój charakter z prężnego ośrodka rzemieślniczo-handlowego na typowo rolniczy. Jednak nadal zachowało swą lokalną rangę.

Szadek na tle rozbiorowych podziałów administracyjnych (1793-1918)

Polskie podziały administracyjne okazały się bardzo trwałe i bez większych zmian przetrwały do czasów rozbiorów kraju. Po II rozbiorze (1793 r.) Ziemia Szadkowska znalazła się w rękach Prus wtedy po raz pierwszy powiązano ją administracyjnie z Kaliszem, poprzez utworzenie departamentu kaliskiego w Prowincji Prus Południowych.

W latach 1796-1815 powiat szadekowski miał już inne granice, był mniejszy niż dotychczas, północno-wschodnia granica przebiegała wzdłuż rzeki Ner, południowo-zachodnia zaś wzdłuż rzeki Widawka. Należały do niego miasta takie jak: Łask, Żelów, Pabianice i Lutomiersk. W latach 1807-15 powiat szadekowski znalazł się w granicach Księstwa Warszawskiego, w departamencie kaliskim.

Rys. 2 Położenie administracyjne ziemi szadkowskiej od XVI do

II wojny światowej

Źródło: T. Marszał (1995)

Od 1815 r. Szadek znajdował się w Królestwie Polskim (wówczas powrócono do starych nazw jednostek najwyższego szczebla i utworzono województwo kaliskie), w obwodzie sieradzkim. W 1837 r. przemianowano województwa na gubernie, obwody na powiaty, a dawne powiaty zmieniono na okręgi.

W 1845 roku gubernie kaliską włączono do warszawskiej. Wiążąc w ten sposób powiat sieradzki (w którym był Szadek) z Warszawą.

W cztery lata po powstaniu styczniowym (1863 r.) doszło do kolejnych zmian administracyjnych tych ziem. Szadek znalazł się w odtworzonej guberni kaliskiej, będąc jednym z kilku miast powiatu sieradzkiego. Wówczas powstała nowa jednostka administracyjna najniższego szczebla (gmina), miasto stało się siedzibą gminy o tej samej nazwie oraz podobnie, jak większość małych miast utracił swe prawa miejskie w 1870 r.

Rys. 3 Miejsce Szadku w podziale administracyjnym z lat 1946-50
Źródło: A. Piskożub (1987 r.)

Szadek w odrodzonej Polsce (1919-2001)

Po zakończeniu I wojny światowej w 1919 r. odzyskał prawa miejskie. W okresie międzywojennym już nie był miastem powiatowym tylko gminnym, jego ranga coraz bardziej malała. Był

on jednym z 46 miast ówczesnego województwa łódzkiego, którego średnia wielkość powierzchni gmin wynosiła 82 km².

Gmina Szadek znalazła się ponownie w powiecie sieradzkim. Była ona położona przy wschodniej granicy powiatu, na krawędzi z powiatem łaskim. Pod względem podziałów specjalnych Szadek związany był z Sieradzem i w większości wypadków z Łodzią, będącą siedzibą władz wyższego szczebla administracji specjalnej. Szadek m.in. znalazł w Łódzkim Okręgu Wojskowym, podlegając pod Łódzką Izbę Skarbową, jednak pod względem podziału sądowego należał do Kaliskiego Okręgu Sądowego i Warszawskiego Okręgu Apelacyjnego. W tym okresie również zabrakło czynnika (np. przemysłu lub dogodnego połączenia komunikacyjnego) umożliwiającego rozwój miasta i napływ ludności, także w tym czasie ominęła go ważna droga Łódź-Pabianice-Łask-Sieradz.

Rys. 4 Szadek po podziale administracyjnym Polski w 1975 r.
Źródło: A. Piskozub (1987 r.)

W okresie II wojny światowej ziemia szadkowska znalazła się w utworzonym przez Niemców Kraju Warty, podlegając pod rejencję łódzką, utrzymano tam podział na powiaty.

W okresie powojennym gmina Szadek znów znalazła się w powiecie sieradzkim (we wschodniej jego części), na granicy powiatów łaskiego i sieradzkiego. Można dostrzec podobieństwo granic powiatów przedwojennego i powojennego, toteż położenie Szadku w obrębie granic powiatu właściwie nie uległo zmianie. Po reformie administracyjnej w 1954 roku, kiedy to zlikwidowano podział na gminy (3000), zaś w ich miejsce powstały gromady (8789), Szadek tworzył swoją mniejszą jednostkę administracyjną - gromadę szadkowską. Była to mała jednostka skupiająca miasto i kilka wsi wokół. Średnia wielkość powierzchni gromad w ówczesnym województwie łódzkim wynosiła 41,5 km².

Po kolejnej reformie administracyjnej przeprowadzonej w latach 1973-75 w miejsce gromad przywrócono gminy, zlikwidowano powiaty i znacznie powiększono liczbę województw. Szadek pozostał siedzibą władz gminnych, natomiast Sieradz powtórnie awansowano do rangi stolicy województwa. Sytuacja ta trwała, aż do stycznia 1999 roku, kiedy to powrócono do trójszczeblowego podziału administracyjnego, redukując liczbę województw do 16. Szadek w dalszym ciągu pozostał siedzibą władz gminnych, jednak po raz pierwszy powiązано go administracyjnie z rozwijającą się 46-tysięczną Zduńską Wolą - nową stolicą powiatu odległą zaledwie o 10 km.

Szadek w swej ponad 700-letniej historii administracyjnie związany był z wieloma miastami. Najsilniejsze więzy zawsze łączyły go z blisko położonym Sieradzem, jednak po ostatniej reformie administracyjnej został przypisany rozwijającej się Zduńskiej Woli stając się położoną na północy gminą tego powiatu. Miasto będące przez stulecia stolicą powiatu w 1815 r. zostało zdegradowane i było jedynie siedzibą władz gminnych (od 1863 r.), aż do dziś i wszystko wskazuje na to, że tak pozostanie. Niestety jego dzisiejsza ranga administracyjna odpowiada jego możliwości. Bliskość miast o większym potencjale rozwojowym (Sieradz, Zduńska Wola) ma m.in. wpływ na ograniczone możliwości Szadku, co jest doskonale widoczne analizując mapy administracyjne z różnych okresów.

Rys. 5 Szadek w nowym województwie łódzkim

Źródło: I. Jażdżewska (2000 r.)

Tab. 1 Szadek jako jednostka administracyjna na tle podziałów Polski

Okres historyczny	Szadek jako jednostka administracyjna	Jednostka administracyjna wyższego szczebla
1	2	3
Królestwo Polskie X-XIII	opole	kasztelania sieradzka
Królestwo Polskie XIV-XVIII	powiat	województwo sieradzkie
Księstwo Warszawskie (1807-14)	powiat	departament kaliski
Królestwo Polskie (1815-37) zabór rosyjski	powiat	obwód sieradzki
Królestwo Polskie (1837-63) zabór rosyjski	okręg	powiat sieradzki
Państwo Polskie (1863-64) Powstanie Styczniowe	powiat	województwo sieradzkie

1	2	3
Królestwo Polskie (1867-1914)	gmina	powiat sieradzki
II Rzeczpospolita (1919-39)	gmina	powiat sieradzki
Okupacja niemiecka (1939-1945)	gmina	powiat sieradzki
Okres PRL-u (1946-1975)	gmina	powiat sieradzki
Okres PRL-u i III Rzeczpospolitej (1975-99)	gmina	województwo sieradzkie
Nowy podział Polski (od 1999 r.)	gmina	powiat zduńskowolski

Źródło: opracowanie własne